

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Anna Landegren

Flera om samma brott
– en kritisk analys av medgärningsmannaskap

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Uppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Sacharias Votinius

Termin: VT 2013

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
FÖRKORTNINGAR	3
1 INLEDNING	4
1.1 Bakgrund	4
1.2 Syfte och frågeställning	4
1.3 Metod och material	5
1.4 Forskningsläge	5
1.5 Avgränsning	6
1.6 Disposition	6
2 BEGREPP	7
2.1 Inledning	7
2.2 Medverkan	8
2.3 Medgärningsmannaskap	9
2.4 Utvidgat medgärningsmannaskap	10
3 MEDGÄRNINGSMANNASKAPETS TILLÄMPNING	13
3.1 Före Lindome	13
3.2 Begreppets utveckling	14
3.2.1 Pinnstolsfallet	14
3.2.2 Söderbergmordet	16
3.2.3 Diskoteksbranden i Göteborg	17
3.2.4 Morden på Sturecompagniet	19
3.3 Dagens medgärningsmannaskap	20
3.4 Ett omstritt begrepp	21
4 ANALYS	23
4.1 Kollektiv bedömning	23
4.2 Fara för rättssäkerheten	26

4.3 Avslutande kommentar	28
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	29
Offentligt tryck	29
Litteratur	29
RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	31

Summary

In Swedish law, the set of responsibility for whom can be convicted as offender expands by convicting several individuals within the term *medgärningsmannaskap*. If several individuals together fulfil the prerequisites of a criminal act, the court can convict several offenders. The term's application in practice has been widely criticized from both prosecutors as well as from judges. Practise tends to splay in different directions, thus providing limited guidance in interpretation and application of the term. The purpose of this study is to problematize and enlighten the discussion of the term *medgärningsmannaskap* from a critical perspective. Further this study aims to answer the following two research questions; if the courts have an inclination to convict several individuals collectively, and if this is compatible with the principle of legal security.

A turn of the term's application came with the Lindome case where two prosecuted were acquitted from accusations as it was impossible to define who had committed what act. The judgment agitated the public and raised higher demands on the lawmakers. The case had direct effects on future cases, for instance the Pinnstol case, where the circumstances were similar, but the outcome the contrary. In the case Göteborgsbranden four individuals were convicted for *medgärningsmannaskap* with a rather unclear motivation, which is a sign of an expanded application of the term. Further cases explored in the study are the murder of Björn Söderberg, the murders at Sturecompagniet and the Pirate Bay case.

In the analysis I argue that it is possible to trace and identify a trend towards collective conviction rather than individualistic made by the courts. Furthermore, the moral-philosophical question of the principle of legal security is discussed, and the importance of being able to secure the principle of legal security for both the offender and the victim is emphasized.

The study ends with confirming that more research is needed to fairly and comprehensively be able to apply the term *medgärningsmannaskap*.

Sammanfattning

I svensk rätt kan kretsen för vem som kan dömas som gärningsman utvidgas genom att döma flera personer i medgärningsmannaskap. När flera personer tillsammans uppfyller brottsrekvisiten i en straffbelagd gärning, kan domstolen döma flera gärningsmän. Hur begreppet har tillämpats i praktiken av åklagare och domare har fått stor kritik. Praxis på området spretar åt olika håll, vilket ger knapphändig vägledning för hur begreppet ska tolkas och tillämpas. Syftet med uppsatsen är att problematisera och belysa diskussionen kring begreppet medgärningsmannaskap ur ett kritiskt perspektiv. Om domstolarna har en benägenhet att döma flera personer kollektivt, och om detta är förenligt med rättssäkerheten är frågeställningar som uppsatsen ämnar besvara.

Hur begreppet ska tillämpas kom att förändras efter Lindomefallet, där två personer frikändes på grund av att det inte gick att fastställa vem som hade utfört vilken gärning. Domen upprörde allmänheten, och krav ställdes på lagstiftarna. Fallet fick effekter för efterkommande fall, däribland Pinnstolsfallet, där omständigheterna liknade dem i Lindomefallet men utgången var den motsatta. Efter diskoteksbranden i Göteborg dömdes fyra individer i medgärningsmannaskap med otydlig motivering, vilket visade på utvecklingen av det utvidgade medgärningsmannaskapet. I uppsatsen behandlas vidare mordet på Björn Söderberg, mordet på Sturecompagniet och Pirate Bay-målet.

I analysen argumenterar jag för att det går att se tendenser på att domarna dömer hela kollektivet hellre än att göra individuella prövningar. Vidare diskuteras den moralfilosofiska frågeställningen om rättssäkerhet, där vikten av att kunna säkerställa rättssäkerheten för både gärningsman och offer understryks.

Uppsatsen avslutas med att fastslå att mer forskning behövs för att rättvist kunna tillämpa begreppet medgärningsmannaskap.

Förkortningar

BrB	Brottsbalken (1962:700)
Ds	Departementsserien
HD	Högsta Domstolen
HovR	Hovrätten
JT	Juridisk tidskrift vid Stockholms universitet
NJA	Nytt juridiskt arkiv
RH	Rättsfall från hovrätterna
SL	1864 års strafflag
SOU	Statens offentliga utredningar
SRK	Straffrättskommittén
SvJT	Svensk Juristtidning
TR	Tingsrätten

1 Inledning

1.1 Bakgrund

När jag under min praktikvecka fick till uppgift att utarbeta försvar åt två personer misstänkta för narkotikasmuggling, körde jag fast på begreppet *tillsammans och i samförstånd*. Jag, tränad på juristprogrammet att tänka som en åklagare och domare, förstod inte hur jag på ett skickligt sätt skulle kunna befria personerna från misstankarna att de genomfört gärningen under samverkan. Att begreppet medgärningsmannaskap väcker många frågor förstod jag snabbt. När flera personer är inblandade i ett brott kan svårigheter uppstå både ur straffrättsligt och bevismässigt hänseende. Att reda ut vem som gjort vad, och bedöma deltagarnas straffrättsliga ansvar kan vara svårt. Kanske har deltagarna ett gemensamt intresse av att skylla på varandra för att minska ansvaret. Samtidigt får inte principen om att ingen får dömas för vad andra har gjort sättas åt sidan. Att bestraffa kollektivt och att klumpa ihop människor till en grupp, är inte förenligt med en rättsstat. Straffansvaret ska vara individuellt, så att den tilltalade endast döms för det den har gjort eller underlåtit att göra.

1.2 Syfte och frågeställning

Uppsatsens syfte är att ur ett kritiskt och moralfilosofiskt perspektiv belysa problematiken kring begreppet medgärningsmannaskap, samt förmedla relevanta lagrum. Begreppet medgärningsmannaskap har främst kritiserats av den akademiska världen, medan de som tillämpar begreppet i praktiken snarare anser det vara ett bra instrument i deras yrkesutövning. Jag har valt att, med utgångspunkt i artiklar vars författare kritiskt granskat tillämpningen, belysa problematiken kring begreppet. Som ett led i detta har jag formulerat följande frågeställningar:

- Har utvecklingen av begreppet medgärningsmannaskap fått till resultat att domstolarna dömer kollektivt hellre än individuellt?

- Är utvecklingen av begreppet medgärningsmannaskap förenlig med rättsäkerheten?

1.3 Metod och material

För uppsatsens framställning har jag använt mig av traditionell juridisk metod, och studerat förarbeten, lagtext, praxis och doktrin. Materialet har tagits fram genom en litteratursökning via Lunds universitets bibliotekskatalog Lovisa. Jag har även gjort manuell sökning via databaser som Karnov och Zeteo via Lunds universitet.

Redogörelsen baseras på ett urval av den praxis som på ett värdefullt sätt återger medgärningsmannaskapets konstruktion och tillämpning. Däribland har jag valt Lindomefallet (RH 1991:51), Pinnstolsfallet (NJA 1992 s. 474), Söderbergmordet (Svea hovrätts dom 2000-07-14, mål nr. B 3225-00), diskoteksbranden i Göteborg (Hovrätten för Västra Sverige, dom 2000-08-29, mål nr. B 2957-00), mordet på Sturecompagniet (NJA 1996 s. 27) och Pirate Bay-målet (Svea hovrätts dom 2010-11-26, mål nr. B 4041-09). Vidare har doktrin av erkända jurister så som Suzanne Wennerberg, Nils Jareborg och Carl Erik Herlitz använts. Författarna delar inte nödvändigtvis samma uppfattning om begreppet, varför jag anser att ett stort spektrum av olika åsikter presenteras i min uppsats.

Trots att namnen på samtliga brottsutövare återges i domar och litteratur har jag medvetet valt att endast benämna dem som A, B, C etc. Jag har gjort detta för att läsaren ska fokusera på de relevanta rättsliga aspekterna, inte på gärningsmannens kön.

1.4 Forskningsläge

Begreppet medgärningsmannaskap utsattes för hård granskning för första gången när en äldre man mördades i Lindome 1990. Det ställdes hårda krav från både media och allmänheten att reglerna skulle ses över. Både utredningar från departement och utredningsbetänkanden från staten har tagits fram, men utan att leda till ökad klarhet av begreppet eller nya lagregler.

Lernestedt menar att utvecklingen av begreppet medgärningsmannaskap är problematisk i flera hänseenden. Flera forskare i den akademiska världen instämmer.¹ Området har därför behandlats av en rad framstående svenska forskare i ett antal artiklar. Diskussionen på området är dock förhållandevis snäv, och mer forskning på området hade varit önskvärt.

1.5 Avgränsning

Begreppet medgärningsmannaskap består av en rad olika aspekter, varför ämnet måste avgränsas. En tydligare gränsdragning mellan medgärningsmannaskap och medhjälp har här utelämnats. Trots att begreppet medgärningsmannaskap är sprunget ur medverkansläran berörs den i denna framställning endast ytligt.

I uppsatsen behandlas endast svensk rätt. Ett axplock av den praxis som finns på området har använts, då utrymmet i uppsatsen är begränsat. Rättsfallen som valts ut tillhör de mest omdebatterade, och de som väckt störst intresse för forskare.

1.6 Disposition

Uppsatsen inleds med ett kapitel om uppsatsens syfte, frågeställning, metod, material och avgränsning. Vidare följer ett kapitel med förklaring av begreppen medverkan och medgärningsmannaskap. Kapitel tre avhandlar medgärningsmannaskapets utveckling och de rättsfall som därmed är relevanta, likväl exempel på hur medgärningsmannaskap kan bedömas idag. Därefter framförs de åsikter som finns om ämnet. Uppsatsen avslutas med en analys som besvarar frågeställningarna, samt mina åsikter om begreppet medgärningsmannaskap.

¹ Lernestedt, 2009, s. 61.

2 Begrepp

2.1 Inledning

Svensk straffrätt bygger inte på ett kollektivt straffansvar som dömer alla människor i en grupp till samma ansvar. Tvärtom utgör det individuella ansvaret grunden. Varje individ ansvarar för den gärning denne har företagit sig, inte någon annans. Det individuella ansvaret utesluter dock inte att flera individer kan ställas till svars för ett brott.²

Varje enskild straffbestämmelse beskriver en gärning utförd av en person. Dock är det inte ovanligt att brott begås av flera personer tillsammans. Många gånger har de som bidragit till den otillåtna gärningen inte gjort det som sägs i brottsbeskrivningen. Att begränsa straffansvaret till den som verkligen överträtt lagbestämmelsen, och låta den som är upphovsman eller på annat vis gjort gärningen möjlig gå fri från ansvar kan därför verka orimligt. Av den anledningen finns det i Sverige allmänna regler om ansvar för medverkan.³

Före 1734 års lag var huvudregeln i svensk rätt att endast en person kunde dömas till ansvar för ett brott. Vid svårare brott kunde, enligt landskapslagarna, emellertid flera personer straffas. Detta var vid t.ex. dråp.⁴

Missgärningsbalken i 1734 års lag innehöll bestämmelser om delaktighet i brott. Ansvar kunde utdömas för den som bjöd, lejde, hjälpte eller rådde annan till brott.⁵ Grundtankarna i dessa regler präglade även 1864 års lag, även om den slutliga utformningen blev något annorlunda.⁶

Dagens reglering av medverkansansvar i svensk rätt utformades vid 1948 års revision av 1864 års strafflag, ett omfattande arbete av SRK. Bestämmelserna om delaktighet i brott i SL 3:1-6 ersattes genom bestämmelser i SL 3:4. När den nya BrB trädde ikraft 1962 fördes bestämmelserna in i 23 kap. BrB. Syftet var att ersätta den i SL föråldrade

² Wennberg, 2002, s. 615.

³ Jareborg, 2001, s. 397; Asp, Jareborg & Ulväng, 2010, s. 455 f; Leijonhufvud & Wennberg, 2009, s. 128.

⁴ SOU 1996:185, s. 207 f; Hoflund, 1972, s. 11.

⁵ SOU 1944:69, s. 85; Ds 1993:15, s. 11.

⁶ Hoflund, 1972, s. 24 f.

lagstiftningen vars huvudregel krävde en gärningsman för att kunna döma en främjare till ansvar. Detta accessoriska förfarande ansågs ge alltför godtyckliga resultat, och ändrades genom strafflagsreformen. De nya reglerna ökade individualiseringen. Det framgår av 23 kap. 4 § BrB att medverkansvaret är självständigt. Varje medverkande ska bedömas efter det uppsåt eller den oaktsamhet som personen hade vid gärningstillfället. Dock kvarstår det accessoriska förhållandet att det krävs att en gärningsman åstadkommit en otillåten gärning för att främjaren ska kunna dömas för ansvar.⁷

Genom en lagändring 1994 infördes att detsamma även ska gälla för bestämmelser i annan lag för vilken fängelse är föreskrivet. Straffansvaret enligt de enskilda straffbuden utvidgades till att gälla även den som främjat gärningen.⁸ De senaste åren har tre utredningar om förslag om betydande förändringar av medverkansreglerna lagts fram. Några ändringar har dock ännu inte genomförts.⁹

2.2 Medverkan

Bestämmelsen om medverkan finns i 23 kap. 4 § BrB. Den vidgar kretsen av personer som kan göras ansvariga för brott, då ansvaret inte begränsas till att gälla endast den eller de som uppfyllt brottsrekvisiten för brottet. Som medverkande kan de som främjat en gärning med råd eller dåd dömas, trots att de inte själva uppfyller alla rekvisit i brottsbeskrivningen. Den som övertalat någon annan att utföra ett brott kan dömas för anstiftan av brottet. Som medhjälpare kan den som på annat sätt främjat gärningen med råd eller dåd dömas. Termen medverkande inbegriper således gärningsman, anstiftare och medhjälpare.¹⁰ Huvudregeln kan formuleras som att samtliga medverkande till brott ska straffas, och att varje medverkande är självständigt ansvarig oberoende av om annan medverkande kan straffas.

⁷ Lernestedt, 2009, s. 64 f; SOU 1996:185 del I, s. 177 f; SOU 1953:14, s. 363; Asp, Jareborg & Ulväng, 2010, s. 455.

⁸ SOU 1996:185 del I, s. 177.

⁹ Jareborg, 2001, s. 397.

¹⁰ Leijonhufvud & Wennberg, 2009, s. 128.

Gärningen får inte vara fri från ansvar på grund av att någon objektiv ansvarsfrihetsgrund är tillämplig.¹¹

2.3 Medgärningsmannaskap

När flera personer tillsammans begått ett brott, och är att betrakta som gärningsmän, kan de dömas i medgärningsmannaskap. I åklagarens gärningsbeskrivning formuleras det ofta som att deltagarna har handlat *tillsammans och i samförstånd* eller *gemensamt och i samråd*. Det kan då sällan utredas vem av deltagarna som orsakat vilken skada, och när den utförts i förhållande till de andras handlingar.¹²

Ordinärt gärningsmannaskap karakteriseras av att det inte finns någon person som ensam uppfyller brottsrekvisiten som gärningsman. Istället har flera personer hjälpts åt att utföra brottet, varför var och en straffas som medgärningsman. I brottsbeskrivningarna kan lokutionen ”den som...” istället utläsas som ”de som tillsammans...”. Resultatet blir att kausaliteten bedöms utifrån det gemensamma handlandet. Vem eller vilka som genom sitt handlande orsakat effekten behöver inte styrkas. Att likartade handlingar utförts av deltagarna är inte en förutsättning. Det tas inte heller i beaktning om någon av de medverkande har haft en mer central roll eller varit mer aktiv än någon annan. Så länge samtliga har deltagit i brottets utförande kan de dömas i medgärningsmannaskap.¹³

Medgärningsmannaskap förutsätter att deltagarna handlat i samråd eller i ett (tyst) samförstånd. Det föreligger inte när någon utnyttjar en redan befintlig situation, t.ex. stjäla pengar från någon annans misshandelsoffer. Medgärningsmannaskap kan inte heller tillämpas när den brottsliga gärningen inte har utförts uppsåtligen, då en person som är omedvetet oaktsam inte har handlat i samråd eller samförstånd.¹⁴

I NJA 1980 s. 606 dömdes tre män som medgärningsmän för misshandel av fyra personer. Det kunde inte fastställas vilka skador målsägandena

¹¹ Holmqvist et al., 2009, s. 23:49; SOU 1996:185 del I, s. 177 f, 183; Asp, Jareborg & Ulväng, 2010, s. 462 f.

¹² Holmqvist et al., 2009, s. 23:61; Asp, Jareborg & Ulväng, 2010, s. 463.

¹³ Holmqvist et al., 2009, s. 23:62 f; Leijonhufvud & Wennberg, 2009, s. 129 f; Wennberg, 2002/03, s. 593.

¹⁴ Holmqvist et al., 2009, s. 23:61; Leijonhufvud & Wennberg, 2009, s. 129 f.

tillfogats av var och en av de åtalade männen. HD fann att de tre männen var medgärningsmän då de efter samråd beslutat att beväpna sig med käppar och misshandla fyra personer. Slagen hade tilldelats uppsåtligen med syfte att tillfoga offren skador. Huruvida det funnits uppsåt att tillfoga en av målsäganden en så svår skada att denne förlorade sin syn, ansågs dock inte utrett. Männen dömdes för denna skada även till vållande av kroppsskada eller sjukdom. Det behövdes således inte klargöras vem som tilldelat vilka skador för att samtliga som deltagit i misshandeln och utdelat slag, skulle kunna dömas till ansvar för misshandel som gärningsman. Bevisproblemen blev irrelevanta för medgärningsmannaskapet.¹⁵

2.4 Utvidgat medgärningsmannaskap

När någon eller några av deltagarna har främjat gärningen snarare än deltagit i utförandet av den, används begreppet utvidgat medgärningsmannaskap. Främjaren kan alltså i vissa sammanhang betraktas som medgärningsman. Rättsfallet NJA 1992 s. 474 som det redogörs för längre fram i texten, behandlar begreppet.¹⁶

HD tog med följande två rättsfall ställning till åtal gällande *gemensamt och i samförstånd*. NJA 2003 s. 473 gällde frågan huruvida en bostadsrättsinnehavare (A) och dennes inneboende (B) kunde anses tillsammans och i samförstånd olovligen förvarat ecstasytabletter i den gemensamma bostaden. HD klargjorde att A inte utfört gärningen i den mening som 23 kap. 4 § 1 st. BrB avser, och att A enbart godkänt förvaringen inte var tillräckligt för att göra denne ansvarig enligt 23 kap. 4 § 2 st. BrB. Vidare prövade HD om A hade främjat förvaringen genom att inte ingripa, och på så sätt kunna dömas till medhjälp.¹⁷

I utvidgat medgärningsmannaskap kan den som ”är att anse som gärningsman” dömas som medgärningsman. Minimikravet, enligt Wennberg, för att någon ska kunna dömas som medgärningsman är ”att just denna individ kan visas ha åtminstone främjat gärningen och att han haft en

¹⁵ Ds 1993:15, s. 23.

¹⁶ Holmqvist et al., 2009, s. 23:62.

¹⁷ Victor, 2004, s. 100.

avgörande funktion för brottets tillkomst”.¹⁸ Således skulle påståendet om att A handlat *tillsammans och i samförstånd* med B få rätten att dra slutsatsen att A spelat en så central roll för brottet att denne kan dömas för ansvar i utvidgat medgärningsmannaskap. Wong menar att åklagarens användning av begreppet *gemensamt och i samförstånd* inte fyller något syfte i fallet, och kan ha använts för att undvika att precisera vem som har gjort vad. HD preciserar därmed inte den nedre gränsen för ansvar i medgärningsmannaskap närmre.¹⁹

NJA 2003 s. 645 gällde olovligt brukande av en personbil. TR dömde två personer (A och B) för tillgrepp av fortskaffningsmedel. Även C dömdes för olovligt brukande då denne följt med som passagerare. Enligt gärningsbeskrivningen hade C agerat *tillsammans och i samförstånd* med de två andra personerna. Majoriteten i HD ogillade åtalet med motiveringen att den som brukar en bil vanligtvis är föraren, varpå C inte kunde betraktas som gärningsman. En medpassagerare kan dock ses som medgärningsman enligt 23 kap. 4 § 2 st. BrB. HD menade emellertid att endast det faktum att C följt med i bilen inte var tillräckligt för att göra C till medgärningsman. Gemensam verksamhet hade krävts för det.

Majoriteten i HD markerade med domen minimivillkoren för straffansvar för gemensamt handlande vid brukande. Wong menar att uttalandet bör tolkas med försiktighet, då motiveringen har stark anknytning till omständigheterna i fallet. Det är inte säkert att preciseringen av begreppen ”brukande” och ”gemensamt brukande” kan tillämpas generellt i andra fall.²⁰

Vidare ansåg majoriteten att det inte fanns något som visade att C främjat gärningen, varför ansvar för medhjälp inte kunde utdömas. Minoriteten å andra sidan ville döma C för olovligt brukande grundat på överenskommelsen att färdas i bilen. Det rådde följaktligen oenighet gällande graden av aktivitet som fordras för medgärningsmannaskap. Majoriteten bedömde ansvarsfrågan med utgångspunkt i nivån av deltagande i det gemensamma brukandet. En person som inte kan dömas för

¹⁸ Wennberg, 2002, s. 618.

¹⁹ Wong, 2003/04, s. 925.

²⁰ Wong, 2003/04, s. 926.

det gemensamma handlandet skulle således kunna göras självständigt ansvarig för sitt handlande.²¹

Med rättsfallet NJA 2006 s. 535 satte HD ytterligare gränser för användandet av begreppet medgärningsmannaskap. Två personer åtalades för att *tillsammans och i samråd* med andra personer, medelst hot och våld, stulit kontanter till ett värde av 26 140 000 kr. Personerna kunde inte fällas till ansvar som gärningsmän då det inte ansågs styrkt att de själva deltagit vid genomförandet av rånet. Inte heller ansågs det utrett att personerna hade medverkat på ett sådant sätt att de kunde dömas som gärningsmän enligt principerna om utvidgat gärningsmannansvar. Lernestedt menar att domen ger fortsatt stöd åt föreställningen om att gemensam planering av deltagarna, samt att de utför brottet i ”rumslig och tidslig kontakt”, kan ge ansvar för medgärningsmannaskap. Lernestedt vill se som huvudregel att gärningar som är sekundära i förhållande till brottsbeskrivningen bedöms som främjande, så länge inte andra omständigheter pekar i annan riktning.²²

²¹ Wong, 2003/04, s. 927.

²² Lernestedt, 2009, s. 106.

3 Medgärningsmannaskapets tillämpning

3.1 Före Lindome

Vid tiden före Lindomefallet benämndes medhjälp och anstiftan, tillsammans med försök, stämpling och förberedelse som osjälvständiga brottsformer. Det krävdes inte mycket för att främjande skulle göras gällande. Jämfört med dagens mer utsuddade gränser mellan gärningsmannaskap och främjande, där främjare mer frekvent anses vara gärningsmän, får de yttre gränserna för straffbarhet idag större betydelse än tidigare.²³ Fallet NJA 1980 s. 606 bör här nämnas. Tre personer hade efter samråd utrustat sig med träkäppar och gemensamt misshandlat flera män. Trots att det inte kunde fastställas vilka skador målsägandena fått från envar av de tilltalade, dömdes de tre personerna som medgärningsmän. HD menade att de tilltalade i samråd kommit överens om att beväpnat sig med käpparna och använda dem, varför samtliga dömdes som medgärningsmän för misshandel och vållande till kroppsskada eller sjukdom.

Gärningsmännen hade i samråd överenskommit om att beväpnat sig och genomföra misshandeln. Det ansågs vara styrkt att samtliga tagit del i våldet på ett likartat sätt. HovR skriver att de tre är att anse som gärningsmän, vilket öppnar för tolkningen att det är 23 kap. 4 § BrB som möjliggör att betrakta dem som gärningsmän.²⁴ Värt att uppmärksamma är även att uttrycket *gemensamt och i samförstånd* bör ses i ljuset av det *faktiska samråd* som formades i fallet.²⁵

I Lindomefallet, RH 1991:51, åtalades två personer (A och B) för mord respektive medhjälp till mord på en äldre man. Det stod klart att någon av dem mördat mannen, det kunde dock inte uteslutas att den ene begått mordet utan medhjälp från den andre. De åtalade utpekade varandra som skyldig till gärningen. I TR dömdes A för mord medan B frikändes. I HovR friades

²³ Lernestedt, 2009, s. 70 f.

²⁴ Herlitz, 1996/97, s. 297.

²⁵ Lernestedt, 2009, s. 80.

även A, vilket resulterade i att ingen fälldes för mordet trots att det stod klart att någon av dem utfört gärningen. Domen upprörde många, och den straffrättsliga regleringen kritiserades för sina brister.²⁶

Att det för varje person kan styrkas att denne deltagit i utförandet av den brottsliga gärningen eller främjat den, är en förutsättning för att man ska kunna döma flera personer i medgärningsmannaskap. Då det är oklart vem som har gjort vad, ska det alternativ väljas som är mest förmånligt för den tilltalade. Påstås en person både ha deltagit i utförandet av en gärning och främjat den, ska det sista alternativet väljas vilket medför ansvar för medhjälp eller utvidgat medgärningsmannaskap. Om inget av alternativen kan styrkas måste vederbörande frikännas.²⁷

3.2 Begreppets utveckling

3.2.1 Pinnstolsfallet

Lindomefallet väckte stor uppmärksamhet i media, och stark vrede hos allmänheten. Att ingen fälldes för mordet, trots att åtminstone en av de tilltalade utfört dådet, gav upphov till kraftiga reaktioner. Många menar att utvecklingen av medverkansläran började med Lindomefallet. Fallet bidrog till minskat fokus på vad individen utfört, och större fokus på deltagarens inställning till vad som skett. Det blev vanligare att döma personer i gärningsmannaskap istället för som medhjälpare, samt benägenheten ökade att döma personer i medhjälp istället för att fria.²⁸

Fallet NJA 1992 s. 474, ofta kallat Pinnstolsfallet, brukar benämnas som en första reaktion på Lindomefallet, och bidragande till förändringen av rättsläget kring begreppet medgärningsmannaskap. I båda fallen uppstod svårigheter kring att placera ansvaret för den dödande gärningen, och i båda fallen fanns två misstänkta mördare, men det kunde inte styrkas vem som faktiskt var det. Fallen skiljer sig däremot gällande möjligheten att straffa de tilltalade. I Lindomefallet kunde inte ens ansvar för främjande styrkas för de

²⁶ Lernestedt, 2009, s. 80.

²⁷ Holmqvist et al., 2009, s. 23:62.

²⁸ Lernestedt, 2009, s. 60 f; Ds 1993:15, s. 7 ff.

båda tilltalade. I det senare fallet fanns möjligheten att fälla båda för medhjälp.²⁹

I Pinnstolsfallet åtalades två personer (A och B) för dråp med motiveringen att de *tillsammans och under samförstånd* berövat en man livet genom att tilldela honom upprepade knivhugg och slag med en stol mot huvud och kropp. A erkände att denne utdelat flera knivhugg, men inte det knivhugg i hjärtat som dödande mannen. Istället beskyllde A B som i sin tur förnekade att denne utdelat några knivhugg överhuvudtaget. De åtalade gjorde invändningar om nödvärn och bristande uppsåt att döda. HD dömde A och B i medgärningsmannaskap för dråp, trots att det inte gick att fastställa vem av de tilltalade som utdelat det dödande knivhugget. Det var inte styrkt att våldet föregåtts av samråd mellan de båda personerna. Gällande B kunde det endast styrkas att denne utövade våld med en köksstol. Dock var det ostridigt att B deltagit i våldet mot offret mer aggressivt än vad denne tidigare erkänt. På den grunden skulle B insett att våldet skulle få dödlig utgång.

HD utvidgade med rättsfallet konstruktionen för begreppet medgärningsmannaskap. Till skillnad från tidigare praxis³⁰ uppställdes inte några krav på likvärdig medverkan och uppsåt som täcker varandras agerande, för att kunna döma flera till ansvar.³¹ HD dömde utan vidare motivering B som medgärningsman trots att det endast var styrkt att denne främjat gärningen som A utfört. Genom att utvidga begreppet medgärningsmannaskap kunde HD kringgå problemet om vem som dödade mannen, och ändå få någon dömd för dråp.³² Det kunde inte fastställas att brottet föregåtts av samråd, men att A och B lämnat lägenheten som vänner, något som kan ha gett *tillsammans och i samförstånd* ett vidare tillämpningsområde.³³

Rätten markerade med fallet att gränsen mellan gärningsmannaskap och annan medverkan måste bestämmas med hänsyn till samtliga omständigheter som föreligger, samt att en av deltagarna inte alltid går fri

²⁹ Lernestedt, 2009, s. 83 f, 85; Wennberg, 2002, s. 620.

³⁰ Jämför NJA 1980 s. 606.

³¹ Herlitz, 1996/97, s. 297; Lernestedt, 2009, s. 84.

³² Wennberg, 2002, s. 621.

³³ Lernestedt, 2009, s. 85.

endast för att någon annan orsakat den omedelbara effekten.³⁴ Det kan ifrågasättas om detta uttalande är förenligt med förarbetena, där följande stadgas: ”Det har icke ansetts erforderligt att närmare ange vad med gärningsmannaskap skall förstås. Liksom hittills torde det böra överlämnas åt rättstillämpningen att med ledning av de särskilda brottsbeskrivningarna avgöra, huruvida en medverkande handlat på sådant sätt att han bör anses som gärningsman. Vanligen krävs härför, att den medverkande deltagit i utförandet av den brottsliga gärningen. De använda ordalagen medger emellertid, att även annan medverkande bedömes såsom gärningsman när detta ter sig naturligt.”³⁵

3.2.2 Söderbergmordet

I fallet³⁶ åtalades tre personer (A, B och C) i första hand för mord med beskrivningen att de *gemensamt och i samförstånd* skjutit ihjäl antinazisten Björn Söderberg med flera skott, i andra hand för medhjälp till mord med anledning av att de en tid före mordet kartlagt Söderbergs liv, och på så sätt främjat gärningen. TR menade att det varken förelåg medgärningsmannaskap eller utvidgat medgärningsmannaskap, utan dömde samtliga för medhjälp till mord. Söderberg sköts till döds i trapphuset utanför sin lägenhet av en eller två personer, men det kunde inte styrkas vem eller vilka som deltagit i skottlossningen. Det kunde inte bevisas att A deltagit i skottlossningen, eller att B varken varit i trapphuset eller skjutit. Det som kunde styrkas var att A, B och C främjat mordet i förväg. I HovR ansågs A och B vara gärningsmän, och de dömdes för mord. C dömdes för skyddande av brottsling då det kunde fastställas att denne hade suttit kvar i bilen och väntat medan de andra utförde mordet. Det framkom av utredningen att två vapen hade använts i trapphuset, varför skotten måste ha avlossats av antingen A och B eller en av dem. Det kunde inte fastställas vem som hade avlossat de dödande skotten. HovR menade att både A och B måste ha deltagit i skottlossningen då ingen av dem hade kunnat springa i

³⁴ Ds 1993:15, s. 24 f.

³⁵ SOU 1944:69, s. 92 f.

³⁶ Svea hovrätts dom 2000-07-14, mål nr. B 3225-00.

trapphuset med två vapen. Av den anledningen var både A och B att anse som gärningsmän.

Om man godtar antagandet att ingen av de åtalade sprang med två vapen i trapphuset, jagade både A och B Söderberg uppför trapphuset med vars ett vapen. Om både A och B skjutit med sina vapen dödade de Söderberg i medgärningsmannaskap, trots att det inte kan fastställas vem som sköt de dödande skotten. Om endast en av dem skjutit måste den ene ha överlämnat sitt vapen till andre. HovR hade konstaterat att ingen av dem kunde springa med båda vapnen. Det verkar således snarare vara en slump vem som avlossat skotten. A och B kan därför sägas handlat i utvidgat medgärningsmannaskap.³⁷

3.2.3 Diskoteksbranden i Göteborg

I fallet³⁸ åtalades fyra personer (A, B, C och D) för att ha anlagt en brand i trapphuset till en lokal där ungdomar festade. 63 ungdomar omkom och minst 50 ungdomar skadades. Åklagaren pekade inte ut vem av personerna som gjort vad, utan menade att de *tillsammans och i samförstånd* anlagt branden i lokalen genom att medföra brännbar vätska, hälla den över utplacerade stolar, och därefter placera papper under och ovanpå stolarna. Därefter ska A tänt på. Enligt åklagaren var samtliga medvetna om att en brand skulle anläggas när dunken med brännbar vätska medfördes och innehållet hälldes ut över stolarna. B, C och D skulle genom att följa med A till trapphuset och delta i förberedelserna utan invändningar samtyckt till vad som pågick. Åklagaren markerade det kollektiva ansvaret i gärningsbeskrivningen genom att inte peka ut vem av de fyra tilltalade som gjort vad. Istället användes generella uttryck som *de*, *hälldes* och *placerades*. De fyra personerna dömdes av HovR för grov mordbrand. Det ansågs styrkt att A tände eld i trapphuset sedan denne tillsammans med de övriga tre beslutat att förstöra festen genom att anlägga en brand. Det saknades betydelse att fastställa huruvida någon av de övriga tänt eld.

³⁷ Wennberg, 2002, s. 628.

³⁸ Hovrätten för Västra Sverige, dom 2000-08-29, mål nr. B 2957-00.

HovR fastställde underinstansens dom och konstaterade att det hade anlagts en brand, varefter uttalande kom om att samtliga tilltalade lämnat motstridiga uppgifter. Trots att dessa uppgifter skulle värderas med stor försiktighet kunde domstolen fastställa att det var A som hade tänt på, samt att samtliga befann sig på platsen när elden tändes.³⁹

Det framgår inte av domen om B, C och D dömdes för att ha främjat gärningen, eller om de blev ansvariga för att ha underlåtit att ingripa när A tände på. Om de dömdes för sitt aktiva handlande tillämpades inte ett ordinärt medgärningsmannaskap, eftersom det kräver att samtliga agerat i samverkan. Domen skulle således motiveras med ett utvidgat medgärningsmannaskap grundat på främjande. Det är oklart hur främjandet tog sig uttryck då det inte kunde styrkas att B, C och D hjälpt A att tända eld. Möjligen skulle främjandet vara psykiskt om de överenskommit att utföra en mordbrand. Det är oklart om sådant samråd förelåg, och om psykiskt främjande ens kan utgöra grund för medgärningsmannaskap.⁴⁰

Om B, C och D dömdes för sin underlåtenhet att ingripa är det relevant att fråga på vilken grund de tre kunde åläggas en handlingsplikt. De har inte framkallat en farlig situation eftersom det var A som tände på. Möjligen skulle deras överenskommelse vara tillräckligt för att framkalla fara. Enbart överenskommelsen skulle svårligen kunna ligga till grund för plikt att ingripa för att förhindra skada så att ansvar för underlåtenhet kan likställas med aktivt handlande.⁴¹

Wennberg belyser problematiken kring definitionen av deltagande. Det kan vara svårt att styrka att någon ingått en överenskommelse, när personen inte deltagit i utförandet av brottet. Genom personens eget handlande eller påbörjande handlande kan man annars utläsa gärningens syfte. Här kan tänkas att medgärningsmannaskap tillämpas när man tror sig veta att fler personer har deltagit i brottet än vad som kan styrkas. Det finns risk för att ett samråd konstrueras för att få personer fällda. Wennberg menar att B, C och D istället skulle dömts för medhjälp till grov mordbrand.⁴²

³⁹ Lernestedt, 2009, s. 87.

⁴⁰ Wennberg, 2002, s. 626.

⁴¹ Wennberg, 2002, s. 626 f.

⁴² Wennberg, 2002/03, s. 599.

3.2.4 Morden på Sturecompagniet

I NJA 1996 s. 27 åtalades två personer (A och B) för mord och försök till mord. Enligt åklagarens gärningsbeskrivning hade de *tillsammans och i samråd* skjutit ihjäl fyra personer, samt skadat flera andra. Längre fram i gärningsbeskrivningen framgick det dock att det endast var A som skjutit, medan B burit vapnet fram till brottsplatsen. B dömdes i TR för medhjälp, medan A dömdes för mord och försök till mord. I HovR fortsatte åklagaren att yrka på medhjälp för mord och mordförsök gällande B. Dock föll påståendet om att de utfört gärningen *tillsammans och i samråd*, då det inte kunde styrkas att B haft uppsåt att döda. I HD yrkades slutligen endast ansvar för medhjälp i fråga om B. HD fann inte att B haft erforderligt uppsåt, varpå denne dömdes för medhjälp till grovt vållande till annans död och medhjälp till grovt vållande till kroppsskada.

Värt att notera är åklagarens målmedvetenhet att även fälla B som gärningsman i både TR och HovR. Åklagaren beskrev det som att de *tillsammans och i samråd skjutit ihjäl*, när det tidigt i utredningen kunde påvisas att det endast var A som hade skjutit. Försöket från åklagarens sida kan ifrågasättas både ur ett straffrättsligt och ett moraliskt perspektiv, då att faktiskt skjuta inte är detsamma som att bära ett vapen.⁴³ Fallet är ett exempel på utvidgat medgärningsmannaskap. Med hänvisning till tidigare praxis⁴⁴ hade det kunnat vara rimligt att döma båda personerna i medgärningsmannaskap då de berövat fyra människors livet. Lernestedt jämför ovanstående problematik med ett mackrån. Tre personer planerar tillsammans dådet, och kommer överens om att två ska råna macken medan den tredje vaktar utanför i flyktbilen. Efteråt delar de upp bytet i lika delar. Lernestedt menar att den person som håller vakt inte har deltagit lika mycket i utförandet av brottet trots de gemensamma planerna före brottet, och att flyktbilen är en nödvändig förutsättning för brottets genomförande. De två personerna som rånar macken utför en straffbelagd gärning, något

⁴³ Lernestedt, 2009, s. 91 f.

⁴⁴ Jämför NJA 1992 s. 474.

Lernestedt menar kan fungera som tumregel för gärningsmannarubricering.⁴⁵

Wennerberg å andra sidan menar att om brottet gemensamt har planerats i förväg av ett antal personer, och samtliga deltar i brottets utförande men på olika sätt kan samtliga anses som medgärningsmän. Trots att någon av deltagarnas handling mer liknar ett främjande, kan det vara slumpen som avgjort vem som skulle göra vad, varför medgärningsmannaskap ändå kan motiveras. Dock framhåller Wennberg att om man kan urskilja en ledare bland deltagarna, bör denne ensam straffas som gärningsman om ledaren ensam utfört brottet. De övriga ska, om de främjat gärningen, straffas som medhjälpare.⁴⁶

3.3 Dagens medgärningsmannaskap

Domen från The Pirate Bay-rättegången⁴⁷ visar hur begreppet medgärningsmannaskap tillämpas idag. Fyra personer åtalades för att *tillsammans och i samförstånd* drivit internetsidan The Pirate Bay. Åklagaren menade att samtliga ansvarade för verksamheten, och därför skulle dömas för medhjälp till brott mot upphovsrättslagen. TR menade att de handlat tillsammans, och gillade åtalet. HovR menade att det inte gick att göra en sådan kollektiv bedömning som TR gjort. Istället gjordes individuella bedömningar där varje person fick ansvara för de självständigt utförda handlingar som kunde styrkas.

HovR tog klart ställning till vad varje tilltalad utfört för gärning, och gjorde en individuell bedömning. Det underströks att det, enligt 23 kap. 4 § BrB, krävs prövning på individnivå både i objektiva och subjektiva hänseende. HovR vidhåller dock att utvidgat medgärningsmannaskap kan tillämpas. Dock var sambandet mellan gärningarna för svagt, varför det krävdes prövning på individnivå. Asp och Rosén belyser att det är just den individualiserade bedömningen som många gånger varit föremål för diskussion de senaste åren. De menar att trots att HovR varit noggranna i

⁴⁵ Lernestedt, 2009, s. 92 f.

⁴⁶ Wennberg, 2002/03, s. 596 f.

⁴⁷ Svea hovrätts dom 2010-11-26, mål nr. B 4041-09.

förevarande fall, finns det tillfällen då det kan vara mindre relevant att belysa vad var och en har gjort. Trots att grundprincipen är att straffansvaret är individuellt, utesluter det inte ansvaret kan påverkas av andras handlande. Vidare menar de att individer gör saker tillsammans emellanåt, varför det spelar mindre roll vad var och en har gjort.⁴⁸

3.4 Ett omstritt begrepp

Enligt Wennberg var det enklare förr. Då stod valet mellan skyldig och icke skyldig. Idag, menar hon, har praxis skapat ett institut anpassat efter den situation som föreligger. Utan att kunna styrka det anser man sig ”veta” vem som är skyldig och vem som är oskyldig. Att tillämpa begreppet medgärningsmannaskap har öppnat upp för möjligheten att döma den som endast närvarat på platsen eller den som ingått ett samförstånd, till gärningsman på lösare grunder. Wennberg menar att hon hört åklagare berätta att de tillämpar *tillsammans och i samförstånd* eller *gemensamt och i samråd* när det väcker åtal med motiveringen att det fungerar på samtliga tilltalade, och sedan får domstolen lösa resten. Vidare menar hon även att domstolen tycks signalera att begreppet är bekvämt att använda. Hur är detta förenligt med rättssäkerheten?⁴⁹ Om inte åklagaren i sin gärningsbeskrivning beskriver varje individs insats, får den tilltalade inte veta vad denne är tilltalad för. Istället sätts samtliga deltagare ihop till en grupp som utgör brottssubjekt för gärningen.⁵⁰

Att medgärningsmannaskapet förenklat rättsprocessen verkar vara en förklaring till varför det blivit så omtyckt av åklagare och domare. Någon eller några kan fällas för ett brott, och det utan att det behöver styrkas vem som uppfyller vilket brottsrekvisit. Så länge alla rekvisit täcks, och det är visat att samtliga deltagit i brottet, kan en fällande dom avkunnas. Om det inte var möjligt att döma samtliga som deltagit i en skottlossning för mord bara för att det inte kunde styrkas vem som avlossat det dödande skottet, skulle varje person troligtvis dömas för mordförsök eller medhjälp till mord.

⁴⁸ Asp & Rosén, 2011, s. 110 ff.

⁴⁹ Wennberg, 2002/03, s. 592.

⁵⁰ Wennberg, 2002, s. 615.

När det finns alternativa formuleringar i gärningsbeskrivningen ska, som ovan angett, det mest gynnsamma väljas. En fällande dom där samtliga döms för mordförsök eller medhjälp till mord, skulle kunna sända fel signaler till omgivningen, då ingen ställs till svars för att ha dödat offret.⁵¹

Vidare lyfter Diesen fram rättspolitiska skäl som en möjlig anledning till varför HD avstod att pröva Malexandermorden och mordet på Björn Söderberg. En prövning skulle kunna leda till ett principiellt uttalande om en mer individualiserad skuldprövning som skulle kunna ge andra resultat. Att inte pröva fallen stärker ytterligare det budskap som de lägre instanserna förmedlat; deltar man i utförandet av brott är det säkrast att ”positionera sig” för att undslippa kollektivt ansvar.⁵²

Wennberg menar att det utvidgade medgärningsmannaskapet måste tillämpas med varsamhet för att inte kränka den grundläggande principen om att grund för straffet är den utförda gärningen. När det inte kan fastställas vem som utfört vilken gärning, ligger det nära till hands att använda det utvidgade medgärningsmannaskapet. De tilltalade kan bilda en grupp som påstås *gemensamt och i samråd* eller *tillsammans och i samförstånd* utfört den aktuella gärningen. På så sätt kan den individuella prövning av var och ens gärningar undvikas. Prövningen är dock något som alla har rätt att kräva.⁵³

Skillnaden mellan medhjälp och medgärningsmannaskap är svår att sätta fingret på, trots att det i svensk rätt inte krävs kausalitet mellan medgärningsmannens gärning och den effekt som orsakas. Det räcker att personen är så delaktig att det framstår som naturligt att även döma denne som gärningsman. Om de medverkandes agerande tillsammans varit en nödvändig förutsättning för effekten, behövs det inte, så länge de samverkat, fastställas vems handlade som orsakat vilken effekt.⁵⁴

⁵¹ Wennberg, 2002/03, s. 593.

⁵² Diesen, 2000/01, s. 626 f.

⁵³ Wennberg, 2002, s. 618.

⁵⁴ Diesen, 2000/01, s. 627.

4 Analys

4.1 Kollektiv bedömning

Av ovanstående presentation framgår att åklagaren gärna tillämpar lokutionen *gemensamt och i samförstånd* när denne vill fälla flera tilltalade för brott. Om det är av bekvämlighetsskäl, att plikttroget försöka hitta en gärningsman, eller av någon annan anledning vill jag låta vara osagt. Många gånger kan det vara lättare att undvika den individuella prövningen genom att säga att de åtalade samarbetat, objektivt och uppsåtsmässigt. Åklagaren har givetvis bevisbördan för att visa att någon är straffrättsligt ansvarig för en viss gärning. Många gånger kan brottsligheten ses som allvarligare om den begås av flera personer tillsammans, varför det kan finnas ett allmännyttigt intresse att försöka fälla samtliga medverkande för brottet.

Det frekventa användandet av *gemensamt och i samförstånd* har överlämnat mycket åt domstolarna. Kanske har enkelt formulerade gärningsbeskrivningar gjort att rätten inte heller känner sig manade att tydligt motivera vem som gjort vad, vilket skapar problem. Det är mot domstolarnas kollektiva bestraffningar som mycket av kritiken i doktrin riktas. Det finns en uppenbar risk med att i domen inte klargöra vem som har utfört vilken gärning. Med fokus på gruppens handlande kamoufleras varje enskild persons handling.

I Pinnstolsfallet dömde HD båda personerna för ansvar i medgärningsmannaskap, trots att det inte kunde fastställas vem av dem som orsakat den dödande effekten. A erkände användandet av en kniv, medan det för B endast kunde styrkas att denne använt en köksstol som tillhygge. Medgärningsmannaskapet kunde inte motiveras av ett föreliggande samråd mellan de två personerna. Det märks tydligt att domen är en reaktion på Lindomefallet. Trots snarlika omständigheter blev utfallen helt olika. HD valde i det senare fallet att betrakta B som gärningsman trots att han likväl kunde bedömts för att ha främjat den gärning som A utförde. HD tillämpade således det utvidgade medgärningsmannaskapet. Att det inte ens kunde klargöras vad B gjort med stolen spelade ingen roll. Det faktum att B varit

på plats och borde ha insett att våldet de utförde mot mannen skulle kunna få dödlig utgång, var tillräckligt för att HD skulle bedöma B som medskyldig. Rätten lyckades här, genom att utvidga begreppet, döma två gärningsmän trots att den ena likväl hade kunnat vara medhjälpare.

Att HD ville undvika att begå samma misstag i Pinnstolsfallet som med Lindomefallet är begripligt. Stora påtryckningar från både media och allmänheten kan ha ställt krav på HD att få någon dömd. Huruvida detta var fallet eller inte går ej att utläsa. Däremot anser jag att det finns en viss logik i utfallet, både A och B var trots allt på plats och *borde* således varit införstådda med vad som *skulle kunna* ske, vilket är en variant på samråd. Trots detta bedömer jag att Pinnstolsfallet fick en kollektiv dom snarare än individuell, då det inte gick att fastställa vem som orsakat mest skada.

I Söderbergmordet bedömdes en gärning som likväl kunnat vara ett främjande, vara grund för att döma två personer i medgärningsmannaskap. Genom att tänja på begreppen kunde domstolen skicka ut signaler till allmänheten om att två gärningsmän hade dömts, samt höja deras fängelsestraff.

I fallet med Göteborgsbranden fälldes samtliga för ansvar i medgärningsmannaskap, med motiveringen att de i samförstånd anlagt branden. De tilltalade lämnade motstridiga uppgifter, men HovR ansåg trots det att en överenskommelse förekommit. Jag undrar om inte domarna återigen nyttjat det kollektiva straffansvaret, och finner en intressant problematik. Risken med bedömningar likt denna är att själva bedömningen kan komma att handla om något annat än det som åsyftades i första hand. Relevant för fallet Göteborgsbranden var vem som tände elden. Jag anser att det är en skillnad, om än diffus, mellan att *förbereda* grunden till en eld och faktiskt *tända* en. Det saknade betydelse att fastställa vem som gjort vad. Hur kunde då domstolen fastslå att det var utom rimligt tvivel att samtliga varit på platsen, och varför uttrycker de i så fall inte det tydligt? För mig hade det varit intressant att få en nyanserad bedömning av rätten, snarare är ett generellt yttrande som kamouflerar brottförloppet och den faktiska brottshandlingen. Varför detta inte undersöks närmre, eller varför detta av allmänheten uppmärksammande fall inte tas upp av HD är en intressant

följdfråga jag inte kommer gå in på närmre. Kanske spelar rättspolitiska skäl här en avgörande roll.

De fyra tilltalade var vänner, och samtliga befann sig i trapphuset vid tiden innan branden. Det gjorde att de automatiskt bedömdes som medgärningsmän. Risker att kategoriseras som gruppmedlem, och bedömas som ett kollektiv, och inte för den faktiska gärning individen har begått, är i mina ögon baksidan av medgärningsmannabegreppet. Det gör det dock måhända både enklare och bekvämare för både åklagare och domare. Detta bekräftas av Wennberg som påpekar att det är enklare att dela upp individer i skyldig och icke skyldig än att behöva angripa gråzonen däremellan.

Fallet med Göteborgsbranden vidrör även problemet med att minimikravet i dagens praxis ter sig vara förhållandevis lågt för vad som klassas som deltagande. Min åsikt är att det kan medföra mindre eftertänksamma domar från domstolarna. Att vara på fel plats, med fel personer vid fel tillfälle skulle kunna få förödande konsekvenser. I likhet med Pinnstolfallet saknades tydliga bevis i det specifika förfarandet. Det är möjligt att B, C och D agerat i samförstånd med A, men unga personer kan också på grund av fel umgängeskrets råka vara på fel plats vid fel tillfälle.

Fallet med mordet på Sturecompagniet är i sammanhanget ett gränsfall. HD dömde A för mord, medan B dömdes för medhjälp, då det ej gick att styrka uppsåt att döda. Anmärkningsvärt i fallet är att åklagaren i de två lägre instanserna yrkat på medgärningsmannaskap trots att det fanns bevis som pekade i annan riktning. Återigen verkar lokutionen *gemensamt och i samförstånd* utgöra ett praktiskt verktyg för åklagarna. Det ter sig som att de försöker fånga in alla tilltalade under samma beskrivning i hopp om att i varje fall få någon dömd. Något kollektivt ansvar utdömdes inte, utan HD tog hänsyn till hur individen självständigt handlat. Åklagaren yrkade inte på medgärningsmannaskap i högsta instans, varför vi aldrig kommer få veta om HD trots allt dömt dem i medgärningsmannaskap.

I det sista fallet, Pirate Bay, dömdes inte de tilltalade i medgärningsmannaskap. HD bedömde varje individ och gärning för sig. Huruvida domen vittnar om en attitydförändring hos domstolarna återstår att

se. Jag anser dock att det var välbehövligt med vägledande praxis på området.

4.2 Fara för rättssäkerheten

Tillämpligheten av begreppet medgärningsmannaskap har bevisligen på senare år testat gränserna för rättsäkerheten. De ovan redovisade rättsfallen visar att begreppet många gånger har använts utan någon djupare motivering. I Pinnstolfallet hävdade rätten att de tilltalade hade en överenskommelse på den grund att de hade lämnat huset som vänner. Vad som faktiskt hade hänt inne i huset minuterna innan var dock mindre klart. Likt Lindomefallet kunde det fastställas att minst en person hade dödat offret. I det senare fallet dömdes båda som medgärningsmän, något som säkerligen var önskvärt från offrets anhörigas sida. Utifrån den tilltalades perspektiv var det sannolikt inte lika omtyckt. Hur rättssäkert är det att rätten inte kan bevisa vem som har gjort vad? Frågan leder vidare till en moralfilosofisk fråga – var det fel att döma personerna i medgärningsmannaskap? Båda personerna var införstådda med att våldet kunde ha dödlig utgång, är det då inte rimligt att båda döms oavsett vem som orsakade den dödande effekten? Min moral säger att det dödande slaget är oväsentligt, att det är hela förfarandet med risken för dödlig utgång som ska bedömas. Dock vill juristen i mig att rätt ska vara rätt, och att personerna endast ska dömas för den gärning de utfört, dvs. de brottsrekvisit i en brottsbeskrivning som personen har uppfyllt. Vidare kan man undra för vem det ska vara rättssäkert. Anhöriga, media och allmänhet vill se någon dömd. Att återupprepa den missbelåtenhet som följde efter Lindomefallet, är något domstolväsendet vill undvika. Att bli individuellt straffad (eller friad) för de faktiska gärningar individen har gjort är för mig lika viktigt som att ”tillfredsställa” de som står på brottsoffrets sida.

Även fallet med Göteborgsbranden är intressant ur rättssäkerhetssynpunkt, där rättens definition av deltagande som fångade in samtliga för ansvar i medgärningsmannaskap kan ifrågasättas. Utan erforderlig praxis kring definitioner som dessa tror jag att gränserna mellan

medverkan och medgärningsmannaskap skulle kunna suddas ut ytterligare, vilket äventyrar rättssäkerheten.

Är det åklagarens avsikt att sätta dit så många som möjligt när denne frekvent åberopar uttrycket *tillsammans och i samförstånd*? Vill åklagaren passa på att utnyttja möjligheten att låsa in ett helt kriminellt gäng när denne ändå har möjligheten? Är det helt enkelt lättare att påstå att alla har begått samma gärning, än att nyansera gärningsbeskrivningen? Eller finns det en poäng att inte närmare beskriva vem som gjort vad om omständigheterna pekar på att flera hade kunnat begå samma handling? I fallet med mordet på Björn Söderberg verkar domstolens motivering till vem som var gärningsman bygga på lösa indicier om huruvida en person kunde bära flera vapen eller inte, och vem som lämnat över ett vapen till vem. Rättssäkerheten för den tilltalade minskar avsevärt när åklagaren inte i gärningsbeskrivningen nyanserar vem som har gjort vad på vilken tidpunkt. Situationen kan jämföras med den i fallet om mordet på Sturecompagniet. Även om personerna kommit överens om att de skulle skjuta ihjäl människor, var det fortfarande en av dem som utförde handlingen. Det kan även här ha varit tillfällets nyck som avgjorde vem som skulle skjuta. Hur mycket ska det påverka att någon var beredd att företa gärningen vid bedömningen av om någon är gärningsman eller inte?

Jag ställer mig även frågan om domstolarna är mer benägna att döma kollektivt vid vissa typer av brott, och hur det i så fall korresponderar med rättssäkerheten. I de ovan redovisade fallen dömde domstolarna kollektivt vid svåra brott som mord, vilket ger flera gärningsmän och högre straff, medan det i Pirate Bay-målet gjordes individuella bedömningar. Det är kanske ett sammanträffande, men det är inte orimligt att domstolarna påverkas av det stora trycket från media och allmänhet när de ska döma i mål som rör brott mot person. Det utvidgade medgärningsmannaskapet är ett bra instrument för att kunna tillfredsställa de som vill se flera dömda för ett brott. I sådana situationer anser jag att det är av yttersta vikt att begreppet inte missbrukas av den dömande makten.

4.3 Avslutande kommentar

Jag kan inte bestämma vad jag tycker är mest oacceptabelt; att någon döms som medgärningsman i ett brott som någon annan har begått, eller att någon går fri för att det inte går att fastställa vem som gjorde vad. Jag väljer att inte ta ställning i frågan, utan konstaterar att rättsområdet är i behov av en noggrann översyn för att inte luckor i lagen ska uppkomma.

Det är av största vikt att dagens brister i lagstiftningen inte äventyrar de grunder som svensk straffrätt bygger på. Jag vill gärna se att lagstiftningen återigen ses över för att inte riskera att domstolarnas bedömningar blir alltför godtyckliga.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

SOU 1944:69. *Straffrättskommitténs betänkande med förslag till lagstiftning om brott mot staten och allmänheten*

SOU 1953:14. *Förslag till brottsbalk*

SOU 1996:185. *Straffansvarets gränser: betänkande av straffansvarsutredningen del I & II*

Ds 1993:15. *Efter Lindome*

Litteratur

Asp, P. & Rosén, J. *The Pirate Bay – en kommentar*. SvJT 2011, häfte 1, pp. 103-119

Asp, P., Jareborg, N. & Ulväng, N. (2010). *Kriminalrättens grunder*. (1. uppl.) Uppsala: Iustus förlag

Diesen, C. *Göteborgsbranden, Malexander- och Söderbergmorden – svåra mål i teorin, enkla i praktiken?* JT 2000/01 pp. 626-637

Herlitz, C. E. *Delaktighet i brott i ljuset av NJA 1992 s 474 – en förvirrad del av straffrätten?* JT 1996/97 pp. 277-305

Hoflund, O. (1972). *Medverkan till brott*. (1. uppl.) Stockholm: Norstedts

Holmqvist, L., Leijonhufvud, M., Träskman P. O. & Wennberg, S. (2009). *Brottsbalken – en kommentar, del II*. (6. uppl.) Stockholm: Norstedts Juridik

Jareborg, N. & Zila, J. (2010). *Straffrättens påföljdslära*. (3. uppl.) Stockholm: Norstedts Juridik

Jareborg, N. (2001). *Allmän kriminalrätt*. (1. uppl.) Uppsala: Iustus Förlag

Leijonhufvud, M. & Wennberg, S. (2009). *Straffansvar*. (8. uppl.) Stockholm: Norstedts Juridik

Lernestedt, C. (2009). *Upplösta kroppar, upplösta sinnen: medverkansläran och bortom*. Asp, P., Lernestedt, C. & Ulväng, M. *Katedralen – tre texter om straffrätt*. (pp. 49-148) (1. uppl.) Uppsala: Iustus Förlag

- Wennberg, S. *Från Malexander till Sambandscentralen – fördelar och farhågor med dömande i medgärningsmannaskap respektive medfrämjandeskap*. JT 2002/03 pp. 592-611
- Wennberg, S. *Tillsammans och i samförstånd – ett nytt begrepp för gärningsmannaskap*. Förhandlingarna vid det 36 nordiska juristmötet 2002, del I, pp. 613-638
- Victor, D. *HD om tillsammans och i samförstånd*. SvJT 2004 pp. 100-101
- Wong, C. *Den magiska formeln har förlorat lite av sin magi – nya prejudikat om det straffrättsliga begreppet "gemensamt och i samförstånd"*. JT 2003/04 pp. 924-928

Rättsfallsförteckning

NJA 1980 s. 606

NJA 1992 s. 474

NJA 1996 s. 27

NJA 2003 s. 473

NJA 2006 s. 535

RH 1991:51

Svea hovrätts dom 2000-07-14, mål nr. B 3225-00

Hovrätten för Västra Sverige, dom 2000-08-29, mål nr. B 2957-00

Svea hovrätts dom 2010-11-26, mål nr. B 4041-09